

Shirine Hamadeh, *Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul*

İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, 399 s.

Yavuz SEZER*

Shirine Hamadeh'nin ilk olarak 2008 yılında İngilizce olarak yayınlanan XVIII. yüzyıl İstanbul'unda mekan ve mimari üzerine incelemesi,¹ *Şehr-i Sefa* ismiyle (ve ne yazık ki ülkemizde alışık olduğumuz üzere oldukça başarısız bir çeviriyle) Türkçede de yayımlandı. Yazarın 1999'da Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde (MIT) sunduğu doktora tezine dayanan bu kitabı son zamanlarda Osmanlı tarihinin XVI. yüzyıl ile Tanzimat arasındaki dönemlerine yönelik güçlenen ilginin ürünlerinden biri. Kitapta mimari eserlerle bahçe ve meydanların tasarım özellikleri de inceleniyor; ancak, banilerin toplumsal konumlarına yapılan vurgu ve dönemin yazılı kaynaklarının zengin kullanımı sayesinde kitap bir sosyal tarih çalışması niteliği taşıyor. Binaların ve mekanların edebiyattaki temsillerine gösterdiği ilgi, özellikle de bu yüzyılda sayıları çok artan "tevârih mecmualarının" sunduğu malzemeyi değerlendirmesi *Şehr-i Sefa*'nın yenilikçi özellikleri ve en kıymetli katkıları arasında. Bunlara dayanarak kitap XVIII. yüzyıl Osmanlılarının estetik anlayışı hakkında da tartışmaya ve yeni araştırmalara yol açması muhtemel gözlemler sunuyor. Hamadeh, kitabının XVIII. yüzyılın Osmanlı tarihinde "batılılaşmanın" erken evresi olduğu önkabulüyle dönemin sanat ve mimari eserlerini bu "batılılaşmanın" işaretleri ya da ölçüsü olarak inceleyen bir çalışma olmadığını, toplumun iç dinamiklerini öne çıkararak aslında tam da bu önkabulü sorguladığını vurguluyor.

Çeşme ve sebiller *Şehr-i Sefa*'nın başlıca konularından birini oluşturuyor. XVIII. yüzyılda İstanbul'da XVI. ve XVII. yüzyılların toplamından çok daha fazla çeşme inşa edilmesi basit olduğu kadar çarpıcı ve önemli bir tespit. Yazar buna dönemin çeşmelerinin büyük bölümünün önceki yüzyılların eserlerine kıyasla daha gösterişli, süslü ve alımlı olmalarını, başka bir yapının bahçe duvarında sade bir unsur değil başlı başına anıtsal yapılar olmalarını da ekliyor. Şehir içindeki bazı meydanları ve şehrin dışında bu dönemde gelişen mesire yerlerini süsleyen, başka herhangi bir yapıdan

* Doktora Öğrencisi, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü Mimarlık ve Sanat Tarihi

¹ Shirine Hamadeh, *The City's Pleasures: Istanbul in the Eighteenth Century*, Seattle & Londra: University of Washington Press, 2008.

tamamen bağımsız inşa edilen meydan çeşmeleri de yüzyılın karakteristik yapıları. Genel olarak çeşmeler, Hamadeh'nin sözleriyle, "artık önemsiz küçük yapılar olarak görülmemektedir. İstanbul'un görsel ve edebi temsillerinin ana birimlerinden olan bu yapılar, mimari ihtişam nesnelere ve gelişen orta sınıf eğlence kültürünün temel unsurları olarak övülmektedir. Bir yapı türü olarak çeşmeler, en yaygın kamu anıtlarına dönüşmüş ve sayıları gün geçtikçe artan zengin banilerin saplantısı haline gelmiştir" (s. 124). Hamadeh, çeşmelerin cami ve medrese gibi yapıların gerektirdiğinden daha küçük bütçelerle inşa edilip hayır sahibinin ismini ölümsüzleştirmelerini hesaba katarak 1703 ile 1807 arasında en az 365 çeşme yapılmasını kent mekanına isimlerini taşıyan küçük anıtlar yerleştirmek isteyen bir "orta sınıf"ın gelişmesiyle açıklıyor. Bu XVIII. yüzyıl "orta sınıfı" kitabın başlıca tarihsel aktörü rolünde. Yazar, pek çok çeşmenin devlet görevlisi olmayanlarca da kullanılabilen *ağa* unvanlılar tarafından yaptırıldığını, en kalabalık grubunsa *çelebi*, *efendi* ya da *paşa* unvanlı bürokratlar olduğunu vurguluyor. Bu bağlamda, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hem Boğaz ve Haliç sahillerinde hem de şehir içinde bol pencere ve bol çıkmalı yeni bir konut mimarisinin gelişmesi de askerî ya da reayadan kimselerin ticaret, gayrimenkul spekülasyonu veya iltizam yoluyla büyük gelirler elde edebildiği bu çağda bir görme ve (hem doğayı hem de diğer insanları) seyretme arzusunun yansımaları olarak değerlendiriliyor. Sayıları hızla artan gezinti yerleri ve bahçelerin canlılığı da bu birbirini gözlemeye meraklı insanlar topluluğuna bağlıyor. Boğaz'daki bahçelerinin birçoğunu halka açarak bu talebe karşılık veren hanedan mensupları, yazara göre, en görkemli meydan çeşmelerini ve en büyük sahil sarayları yaptırarak, otoritelerinin zayıfladığı bir devirde "kamusal" görünürlük kazanmak yoluyla meşruyetlerini kuvvetlendirmeye çalışıyorlardı.

Çesitli olaylar için düşünülen manzum tarihleri bir araya getiren tevârih mecmualarında mimari faaliyetlerin oldukça geniş yer kaplaması da mimarinin XVIII. yüzyıl İstanbul'unda statü sembolü olarak ne kadar önemsendiğini gösteriyor. Hamadeh, önceki yüzyıllarda yalnız cami, medrese, saray ve çeşmeler için tarih düşünülürken bu dönem mecmualarında hemen hemen her tür yapının tarihlerine rastlandığını, tamiyat ve genişletme gibi faaliyetlerin de tarih düşme bahanesi olabildiğini ekliyor. Bununla birlikte önemli bir gözlemlerde daha bulunuyor:

Mimari sembolizm vasıtasıyla baninin övülmesi, yapının fiziksel özelliklerinden ilham alan imge ve mecazi biçimlerle iç içe geçmiş, giderek bunların gölgesinde kalmıştı. Şiirlerin uzunluğu ve çok yönlülüğü geliştikçe, yavaş yavaş övgünün odağı baniden binanın kendisine kaymıştı. Vurgunun yapı lehine değişmesi, XVIII. yüzyıl tevarihini önceki dönemlerin tevarihinden en iyi ayırt eden özelliktir (s. 267-268).

Yerleşik edebi kalıplar yoğun olarak kullanılsa da bu şiirlerde esasen gerçek bir görsel deneyim tarif ediliyor ve gitgide mimari eserlerin birer estetik nesne olma vasıfları öne çıkıyor, fiziki özelliklerinin sunduğu hazlar vurgulanıyordu. Süslemeler kumaş, tat, ses ya da kokulara benzetilerek anlatılıyor, şairler binaları genel biçimleri, çiçek motiflerinin renkleri ya da hatırlattıkları kokular ile hep çok cazip zevk kaynakları olarak resmediyorlardı (s. 296). Hatta Hamadeh, erotik bir alt metnin beden/bina analogisinin kullanıldığı bazı örneklerde iyice belirgin olduğunu da buna ekliyor

(s. 299). *Şehr-i Sefa*, XVIII. yüzyıl İstanbul’unda, görsel etkiler ve duyuşal hazları işleyen ve edebiyatta izleri sürülebilen zengin bir mimari eleştiri dilinin geliştiğini öne sürüyor. Kitap, Pierre Bourdieu’ye atıfla, “gözle görülür” maharetlere yönelen bu estetik eğilimi de esasen toplumsal dönüşümle, yani maddi gücün artık daha fazla insan arasında dağılmasıyla açıklıyor (s. 344). Hatta bunun tam da Avrupa’da estetik disiplininin ortaya çıktığı yüzyılda olmasına da dikkat çekiyor. Dolayısıyla, pek vurgulanmasa da mimari güzelliği gayet kişisel tecrübeler ve hazlarla ölçen İstanbullu mimari meraklılarının tavrı modern “özne” konumunun ortaya çıkışıyla ilişkilendirilmiş oluyor.

Kitap böylece XIX. yüzyıl öncesi Osmanlı toplumu ve kültürünün Batı Avrupa’daki muadilleriyle benzer özellikler gösterdiği iddiasına destek oluyor. Öte yandan, bu yüzyılda Osmanlı mimarisinde Batı kaynaklı dekoratif formların kullanımıyla ilgili değerlendirmesi kitabın sorunlu bir yönü. Gerçekten, yüzyılın ilk yarısında Hindistan kökenli bazı motifler de Osmanlı repertuarına girmişti ve yeni sarayların birçoğu da İran geleneğine atıflar taşıyordu. Hamadeh bunları, Batılı formlarla birlikte, dönemin Osmanlı beğenisinde yabancı olana, uzaklardan gelene yönelik artan merakın yansımaları olarak değerlendiriyor ve bu tezini de mimariyle ilgili şiiirlerde formların “yenilik” vasfının sıkça övülmesiyle destekliyor. Sonuç olarak, XVIII. yüzyıl Osmanlı mimarisinin hem Batı’dan hem de Doğu’dan ithallerle yeni “melez” bir üslup oluşturduğunu ileri sürüyor ve bunun belki de aynı yüzyılda Batı’da görülen “egzotik” arayışına benzetilebileceğini belirtiyor. Fakat, 1740’larda İstanbul yapılarında görülmeye başlayan rokoko, 1760’lardan XIX. yüzyılın başlarına kadar uzun bir dönemin baskın, hatta neredeyse tek tezyinat üslubudur. Yarım yüzyıl boyunca selatin camileri dahil sayısız yapı bu formlarla süslenmişti. “Batılılaşma” ya da her ne isim verilirse verilsin olsun bu olgunun hiç küçümsenmemesi gerekir. Bu noktada, XVIII. yüzyılın bölgesel ve etnik kimliklerin yanı sıra bir ortak Avrupa kimliğinin icad edildiği dönem olarak belirlediği hatırlanabilir. Belki de ileride Osmanlı rokokosunu bu kimliğe dahil olma arzusunun bir ürünü olarak göreceğiz.

Ayrıca, *Şehr-i Sefa*’nın gayrimüslim toplulukların mimari faaliyetlerine hiç değinmediği gibi bu dönemde İstanbul’da Müslümanlarca inşa ettirilen yapıların da tümünü değerlendirmeye kalkmadığını belirtelim. Yani, örneğin, Laleli, Ayazma, Zeynep Sultan gibi selatin camileri incelenmiyor, kütüphanelerin bu yüzyılda yaygınlaştıkları yalnızca birkaç cümleyle belirtiliyor, yeni imaret ya da medreselerin biçimleri veya kent içindeki konumları birer soru olarak ele alınmıyor. Bunları da içermesi için kitabın birkaç misli daha hacimli olması gerektiği, bunu beklemenin de anlamsız olduğu tabii ki çok açık. Zaten edebiyattaki mekan ve mimari temsillerine odaklanan ve bunlarla mesire yerleri, yalılar ve çeşmelerin gelişimini dönemin sosyal dönüşümüyle ilişkilendirmeye çalışan kitap, bu kapsamıyla da XVIII. yüzyıl Osmanlı tarihi araştırmacılarının temel başvuru eserleri arasına şimdiden girmişe benziyor. Sadece yukarıda sözü edilen mimari eleştiri dili bile son derece önemli bir bulgu, ama yazarın da sonuç bölümünde belirttiği gibi bu dilin aynı dönemde Avrupa’da görülen “öznellik” ve “duyumculuk” tartışmalarıyla ve bazı Ortaçağ İslâm geleneklerinin estetik söylemleriyle muhtemel ilişkileri de bu kitapta incelenmiyor, ki bu çok verimli bir araştırma olabilir.

